

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ گرایش شیعه شناسی

نقش شیعیان در تحولات سیاسی اجتماعی و فرهنگی کویت از
سال ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۲ میلادی

استادان راهنما:

دکتر اصغر منتظرالقائم

دکتر محمدعلی چلونگر

استاد مشاور:

دکتر مصطفی پیرمردیان

پژوهشگر:

معصومه بندانی

آبان ماه ۱۳۹۲

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته‌ی تاریخ گرایش شیعه شناسی

خانم معصومه بندانی

تحت عنوان

نقش شیعیان در تحولات سیاسی اجتماعی و فرهنگی کویت از
سال ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۲ میلادی

در تاریخ	توسط هیات داوران زیر بررسی و با درجه	به تصویب نهایی رسید.
۱- استادراهنما	دکتر اصغر منتظر القائم	با مرتبه علمی دانشیار امضا
۲- استادراهنما	دکتر محمد علی چلونگر	با مرتبه علمی دانشیار امضا
۳- استادمشاور	دکتر مصطفی پیرمردیان	با مرتبه علمی استادیار امضا
۴- استاد داور داخل گروه	دکتر علی اکبر عباسی	با مرتبه علمی استادیار امضا
۵- استاد داور خارج گروه	دکتر علی غلامی	با مرتبه علمی استادیار امضا

امضای مدیر گروه

دکتر اصغر منتظرالقائم

سپاسگذاری

سپاس و ستایش خداوندی را که آثار قدرت او بر چهره روز روشن، تابان است و انوار حکمت او در دل شب تار، درخشان. آفریدگاری که خویشتن را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش را در طریق علم و معرفت بیازماید.

جناب آقایان دکتر اصغر منتظرالقائم ، دکتر محمدعلی چلونگر و دکتر مصطفی پیرمردیان؛
اساتید راهنما و مشاورم:

چگونه سپاس گویم مهربانی و لطف شما را که سرشار از عشق و یقین است. چگونه سپاس گویم تأثیر علم آموزی شما را که چراغ روشن هدایت را در وجودم فروزان ساخته است. آری در مقابل این همه عظمت و شکوه؛ مرا نه توان سپاس است و نه کلام وصف.

تقدیم به :

ای پدر از تو هر چه می گویم باز هم کم می آورم

خورشیدی شدی و از روشنایی ات جان گرفتم و در ناامیدی ها

لبریزم کردی از شوق

اکنون حاصل دستان خسته ات رمز موفقیتیم شد

به خود تبریک می گویم که تو را دارم و دنیا با همه بزرگیش مثل تو را

ندارد .....

و تو ای مادر، ای شوق زیبای نفس کشیدن

ای روح مهربان هستی ام

تو رنگ شادی هایم شدی و

عمری خستگی ها را به جان خریدی تا اکنون توانستی طعم خوش

پیروزی را به من بچشانی

کویت کشوری کوچک در خاورمیانه است که با کشورهای عراق و عربستان سعودی دارای مرزهای خاکی و با ایران از طریق خلیج فارس دارای مرزهای آبی و پایتخت آن، شهر کویت است. تاریخ تاسیس کشور کویت به شیخ «براک بن غریر آل حمید»، شیخ قبیله بنی خالد و حاکم امارت «احسا» بازمی‌گردد که در اواخر سال ۱۱۱۰ هجری قلعهای به نام «کوت» برای ذخیره آذوقه و همچنین انبار اسلحه بنا کرد که بعدها نام «کویت» از آن گرفته شد و سپس این شهر در عهد شیخ «سعدون بن محمد آل حمید» به خاندان آل صباح بخشیده شد. این کشور یکی از کوچکترین کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس با بیش از دو ونیم میلیون نفر جمعیت است که در سال ۱۹۶۲ به استقلال رسید و خاندان آل صباح از ۱۹۶۲ م تا کنون بر آن حکومت می‌کنند. این کشور متشکل از ۵ منطقه است که در تقسیمات کشوری از آنها تحت عنوان العاصمه (پایتخت)، حولی، الاحمدی، الجهراء و الفروانیه یاد شده است. شیعیان بیش از ۳۰ درصد جمعیت کویت را تشکیل می‌دهند. تراکم شیعیان در مناطق منصوریه، دعیه، سالمیه، دسمه، بنید القار و شرمه بیشتر است. باید توجه داشت وضعیت مناسب اقتصادی موجب شده تا شیعیان در فعالیت‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و دینی حضور داشته باشند لذا سیر بسیاری از تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کویت، از عملکرد شیعیان نشأت گرفته است. به طور کلی روند تحولات کویت به گونه‌ای بوده که حضور و نفوذ شیعیان در این تحولات غیر قابل انکار است. از جمله مهمترین تحولات سیاسی کویت که شیعیان در آن نقش داشتند کسب کرسی‌هایی در مجلس کویت بود. مشارکت شیعیان در امور اجتماعی کویت به واسطه برگزاری انتخابات، نوع مناسبات این کشور را از کشورهای عربی حوزه خلیج فارس متمایز می‌سازد. برخلاف بسیاری از کشورهای عربی، در کویت مجلس نمایندگان با انتخاب و رای مردم شکل می‌گیرد و زنان نیز می‌توانند در آن شرکت کنند. از لحاظ فرهنگی نیز شیعیان با شرکت خود در تشکل‌های فرهنگی و سازماندهی برنامه‌های فرهنگی در راستای اهداف فرهنگی و اجتماعی سعی در هدایت جامعه کویت به سوی ارزش‌های انسانی را دارند. در این میان شیعیان با حضور مستقیم و غیر مستقیم خود در برنامه‌های فرهنگی، سعی در اعتلای فرهنگ شیعی دارند. فضای آزادی نسبی فرهنگی کویت این کشور را در میان کشورهای عربی خلیج فارس از نظر فرهنگی متمایز کرده است. به همین سبب وضعیت فرهنگی کویت نسبت به سایر کشورهای حوزه خلیج فارس، متمایز بوده و سطح و عرصه‌های فرهنگی در این کشور بالاتر و قوی‌تر از کشورهای عربی اطراف خود است. مطبوعات در این کشور رونق دارد و نویسندگان با آزادی نسبی به طرح افکار خود می‌پردازند. وجود مساجد و حسینیه‌های رسمی و غیر رسمی بستر مناسبی برای فعالیت‌های فرهنگی شیعیان فراهم نموده است و از این رو بسیاری از برنامه‌های فرهنگی در مساجد و حسینیه‌ها سامان می‌یابد. شیعیان سازمان‌ها و نهاد‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گوناگونی دارند و به نسبت جمعیت‌شان در تحولات کشور کویت نیروی قابل توجهی می‌باشند.

این پژوهش تلاش دارد ضمن بررسی سابقه تاریخی شیعه در کویت در خلال سال‌های ۲۰۱۲-۱۹۶۱، به چگونگی نقش شیعیان کویت نسبت به دیگر کشورها پرداخته و همچنین نقش نهادهای فرهنگی و اجتماعی شیعیان و نخبگان آنان در دگرگونی‌های اجتماعی کویت را مورد تبیین و بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: کویت، شیعه، آل صباح، تحول، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۱-۱-مقدمه.....	۱
۲-۱-بیان مسئله پژوهشی و ضرورت آن.....	۲
۳-۱-کلید واژه ها	۳
۴-۱-پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق.....	۳
۵-۱-اهمیت وارزش تحقیق.....	۴
۶-۱-اهداف تحقیق.....	۴
۶-۱-۱-اهداف اصلی.....	۴
۶-۲-۱-اهداف فرعی.....	۴
۷-۱-فرضیه و پرسش های تحقیق.....	۴
۷-۱-۱-سوالات.....	۴
۷-۲-۱-فرضیات.....	۵
۸-۱-روش تحقیق.....	۵
۹-۱-معرفی و نقد منابع.....	۵
۹-۱-۱-منابع فارسی.....	۵
۹-۲-۱-منابع عربی.....	۸

فصل دوم: کویت در گذر تاریخ

۲-۱-وجه تسمیه و پیشینه تاریخی کویت.....	۱۱
۲-۲-موقعیت جغرافیایی کویت.....	۱۴
۳-۲-بنادر کویت.....	۱۷
۴-۲-جزایر کویت.....	۱۷
۵-۲-ترکیب قومی کویت.....	۱۸
۶-۲-مذهب و زبان.....	۱۹
۷-۲-ترکیب جمعیتی کویت.....	۲۰
۸-۲-گروههای مهاجر در کویت.....	۲۷
۹-۲-چگونگی استقلال کویت.....	۲۸
۱۰-۲-پیوستن کویت به سازمان ملل متحد.....	۳۰
۱۱-۲-آل صباح و چگونگی قدرت گیری آنان.....	۳۰
۱۲-۲-ساختار سیاسی حکومت کویت.....	۳۴
۱۳-۲-جنگ عراق و کویت.....	۳۸
۱۳-۲-۱-تجاوز عراق به خاک کویت و واکنش های داخلی و بین المللی نسبت به آن.....	۴۵

۲-۱۴- موقعیت کویت در برابر مسائل کشورهای عربی..... ۴۶

فصل سوم: نقش شیعیان در تحولات سیاسی کویت

- ۳-۱- عوامل زیربنایی و ارکان جامعه کویت در قانون اساسی ۴۸
- ۳-۲- روابط شیعیان کویت و خاندان آل صباح ۴۹
- ۳-۳- تاریخچه حضور شیعیان در کویت و نقش آنان در سیستم انتخاباتی کویت ۵۰
- ۳-۴- مبارزات سلفی ها با برپایی شعائر شیعی ۵۵
- ۳-۵- گروههای شیعه ساکن در کویت ۵۵
- ۳-۶- نقش شیعیان در ادوار مجالس کویت ۵۷
- ۳-۷- شیعیان کویت و نقش آفرینی آنان در تحولات کشور ۵۹
- ۳-۸- نقش شیعیان در جنگ عراق و کویت ۶۴
- ۳-۹- احزاب و گروه های شیعیو سنی موجود در کویت ۶۶
- ۳-۹-۱- ائتلاف ملی اسلامی ۶۷
- ۳-۹-۲- اتحاد ملی اسلامی ۶۷
- ۳-۹-۳- تجمع طرفداران عدالت ۶۸
- ۳-۹-۴- جنبش عدالت ودموکراسی ۶۸
- ۳-۹-۵- جنبش طرفداران آزادی ۶۸
- ۳-۹-۶- هیئت خادمان مهدی ۶۸
- ۳-۹-۷- جماعت دار الزهراء ۶۹
- ۳-۹-۸- جمعیت دانشمندان مسلمان شیعه کویت ۶۹
- ۳-۹-۹- جماعت شیرازی ۶۹
- ۳-۹-۱۰- مجمع قانون اساسی ۷۰
- ۳-۹-۱۱- جمعیت فرهنگی اجتماعی شیعیان ۷۰
- ۳-۹-۱۲- حزب الله کویت ۷۰
- ۳-۹-۱۳- گروه شیعیان ۷۲
- ۳-۹-۱۴- بلوک عمل خلقی ۷۷۳
- ۳-۹-۱۵- تجمع عدالت و صلح ۷۳
- ۳-۹-۱۶- گروه دار التوحید ۷۷۳
- ۳-۹-۱۷- حزب الدعوه ۷۳
- ۳-۹-۱۸- ائتلاف مجموعه ی دیوانی «الشباب» ۷۳
- ۳-۹-۱۹- حزب جنبش اسلامی ۷۴
- ۳-۹-۲۰- جنبش رسالین پیشتاز ۷۵
- ۳-۹-۲۱- انجمن فرهنگی اجتماعی ۷۵

- ۷۵ ..... ۳-۹-۲۲-انجمن شنبه
- ۷۵ ..... ۳-۹-۲۳- جوانان قانون اساسی ملی
- ۷۶ ..... ۳-۹-۲۴-الائتلاف اسلامی وطنی
- ۷۶ ..... ۳-۹-۲۵- گروه های خیریه اسلامی
- ۷۶ ..... ۳-۹-۲۶- جمعیت اسلامی مردمی
- ۷۷ ..... ۳-۹-۲۷- ملی گرایان عرب
- ۷۸ ..... ۳-۹-۲۸- بلوک عمل ملی
- ۷۸ ..... ۳-۹-۲۹- جنبش مشروطه اسلامی- میانه رو
- ۷۸ ..... ۳-۹-۳۰- جمعیت اصلاح اجتماعی (المسلمین)
- ۷۸ ..... ۳-۹-۳۱- تربیون دموکراسی کویت
- ۷۸ ..... ۳-۹-۳۲- انجمن احیای میراث اسلامی (سلفی ها)
- ۷۹ ..... ۳-۱۰- موانع فعالیت شیعیان در کویت
- ۸۱ ..... ۳-۱۱- نقش مراجع تقلید ایرانی در خط فکری شیعیان کویت
- ۸۳ ..... ۳-۱۲- روابط ایران و کویت
- ۸۶ ..... ۳-۱۳- تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر فعالیت سیاسی شیعیان کویت
- ۹۷ ..... ۳-۱۴- نقش سید عباس مهریدر حادثه مسجد شعبان

فصل چهارم : نقش شیعیان در تحولات فرهنگی کویت

- ۱۰۶ ..... ۴-۱- نقش علمای شیعی در بیداری جامعه کویت
- ۱۰۸ ..... ۴-۲- علل تنوع فرهنگی در کویت
- ۱۰۹ ..... ۴-۳- عوامل تاثیر گذار بر تحولات فرهنگی شیعیان کویت
- ۱۰۹ ..... ۴-۳-۱- مساجد و حسینیه ها
- ۱۱۰ ..... ۴-۳-۲- مطبوعات
- ۱۱۲ ..... ۴-۳-۱- روزنامه های کویت
- ۱۱۳ ..... ۴-۳-۲- ماهنامه ها
- ۱۱۳ ..... ۴-۳-۳- نشریات شیعیان
- ۱۱۴ ..... ۴-۳-۳- خبرگزاری ها
- ۱۱۵ ..... ۴-۳-۴- نظام آموزشی
- ۱۱۸ ..... ۴-۳-۵- مؤسسات فرهنگی خارجی
- ۱۱۸ ..... ۴-۳-۶- اتحادیه های کارگری شیعی و نقش آنان در تحولات فرهنگی کویت

فصل پنجم: نقش شیعیان در تحولات اجتماعی کویت

- ۱۲۰ ..... ۵-۱- تقسیم بندی شیعیان در کویت
- ۱۲۱ ..... ۵-۲- وضعیت اجتماعی کویت

۱۲۱	..... طبقات اجتماعی کویت	۳-۵
۱۲۳	..... دیوانیه ها	۴-۵
۱۲۴	..... جنبش های شیعی و رابطه آن با پایگاه اجتماعی شیعیان کویت	۵-۵
۱۲۵	..... نقش انقلاب اسلامی ایران در تحولات اجتماعی شیعیان کویت	۶-۵
۱۲۷	..... اصلاحات اجتماعی حکومت کویت	۷-۵
۱۳۱	..... وضعیت سیاسی و اجتماعی زنان کویت	۸-۵
۱۳۲	..... جنبش انتخاباتی زنان کویتی	۹-۵
۱۳۳	..... انجمن زنان	۱۰-۵
۱۳۵	..... نقش پایگاههای دینی و مذهبی در فعالیتهای اجتماعی شیعیان کویت	۱۱-۵
۱۳۶	..... ساختار اقتصادی کویت و وضعیت اقتصادی شیعیان آن	۱۲-۵
۱۴۳	..... مناسبات اقتصادی کویت با ایران	۱۳-۵
۱۴۵	..... نتیجه گیری	
۱۴۷	..... منابع و ماخذ	

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱-مقدمه

کویت یکی از کوچکترین کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس با بیش از دو ونیم میلیون نفر جمعیت است که در سال ۱۹۶۲ به استقلال رسید و خاندان آل صباح از ۱۹۶۲ م تا کنون بر آن حکومت می کنند . ساختار حکومت کویت به گونه ای می باشد که گروه های زیادی در ساختار آن اجازه دخالت ندارند و تحت فشار هستند و نمی توانند فعالیت سیاسی و اجتماعی چندانی داشته باشند . شیعیان باوجود آن که بیش از ۳۰ درصد جمعیت کویت را تشکیل می دهند ولی تا چند سال گذشته حق دخالت در امور سیاسی و اجتماعی کویت را نداشتند . اما سرانجام با پافشاریو ایجاد تشکیلاتی منظم برای پیگیری خواسته های خود ، سرانجام توانستند در مسائل سیاسی و اجتماعی کویت نقشی هرچند کم رنگ ولی امیدوار کننده داشته باشند تا جایی که توانستند به مجلس و پارلمان کویت نیز راه پیدا کرده و کرسی هایی را تحت اختیار بگیرند تا بدین طریق برای احقاق حقوق شیعیان فعالیت و نقش پررنگ تری ایفا نمایند.

این رساله به بررسی و تبیین نقش شیعیان در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کویت از ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۲ میلادی(۱۴۳۳-۱۳۸۱ ه.ق) می پردازد و در پنج فصل ذیل تدوین شده است:

فصل اول این رساله تحت عنوان کلیات، به تبیین مساله پژوهشی، فرضیات، پرسش ها، اهداف، پیشینه ی پژوهش و نیز بررسی منابع می پردازد.

در فصل دوم، کویت در گذر تاریخ ؛ مباحثی چون موقعیت جغرافیایی و انسانی کویت ، وجه تسمیه و پیشینه تاریخی کویت ، چگونگی استقلال کویت ، آل صباح و چگونگی قدرت گیری آنان ، تجاوز عراق به خاک کویت و واکنش های داخلی و بین المللی نسبت به آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت .

در فصل سوم، که تحت عنوان، نقش شیعیان در تحولات سیاسی کویت؛ نگارش یافته است، ساختار سیاسی کویت، تاریخچه حضور شیعیان در کویت، نقش و جایگاه شیعیان در ساختار سیاسی حکومت کویت، و تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر فعالیتهای شیعیان در کویت مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم، تحت عنوان نقش شیعیان در تحولات فرهنگی کویت است که در آن علل تنوع فرهنگی در کویت، چگونگی روابط فرهنگی ایران و کویت و عوامل تاثیر گذار بر تحولات فرهنگی کویت مورد بررسی قرار گرفته است. فصل پنجم، نقش شیعیان در تحولات فرهنگی کویت؛ شامل تقسیم بندی شیعیان در کویت بر اساس نوع پایگاه و جایگاهشان در مسائل کویت، طبقات اجتماعی مختلف در کویت، جنبش های شیعی و رابطه آن با پایگاه اجتماعی شیعیان کویت، نقش انقلاب اسلامی ایران در تحولات اجتماعی شیعیان کویت، اصلاحات اجتماعی حکومت کویت، وضعیت سیاسی و اجتماعی زنان کویت، نقش پایگاههای دینی و مذهبی در فعالیتهای اجتماعی شیعیان کویت مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۲- بیان مسئله پژوهشی و ضرورت آن

کشور کویت در جنوب خلیج فارس قرار دارد و در سال ۱۹۶۱ به استقلال رسیده است و طبق آخرین سرشماری به عمل آمده در جولای ۲۰۰۱ دارای ۲،۲۵۴،۹۵۴ نفر جمعیت می باشد که از این تعداد ۳۰٪ آن شیعه هستند. سیر بسیاری از تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کویت، از عملکرد شیعیان نشأت گرفته است. به طور کلی روند تحولات کویت به گونه ای بوده که حضور و نفوذ شیعیان در این تحولات غیر قابل انکار است. از جمله مهمترین تحولات سیاسی کویت که شیعیان در آن نقش داشتند کسب کرسی هایی در مجلس کویت بود. مشارکت شیعیان در امور اجتماعی کویت به واسطه برگزاری انتخابات، نوع مناسبات این کشور را از کشورهای عربی حوزه خلیج فارس متمایز می سازد. برخلاف بسیاری از کشورهای عربی، در کویت مجلس نمایندگان با انتخاب و رای مردم شکل می گیرد و زنان نیز می توانند در آن شرکت کنند. از لحاظ فرهنگی نیز شیعیان با شرکت خود در شکل های فرهنگی و سازماندهی برنامه های فرهنگی در راستای اهداف فرهنگی و اجتماعی سعی در هدایت جامعه کویت به سوی ارزش های انسانی را دارند. در این میان شیعیان با حضور مستقیم و غیر مستقیم خود در برنامه های فرهنگی، سعی در اعتلای فرهنگ شیعی دارند. فضای آزادی نسبی فرهنگی کویت این کشور را در میان کشورهای عربی خلیج فارس از نظر فرهنگی متمایز کرده است. به همین سبب وضعیت فرهنگی کویت نسبت به سایر کشورهای حوزه خلیج فارس، متمایز بوده و سطح و عرصه های فرهنگی در این کشور بالاتر و قوی تر از کشورهای عربی اطراف خود است. مطبوعات در این کشور رونق دارد و نویسندگان با آزادی نسبی به طرح افکار خود می پردازند. وجود مساجد و حسینیه های رسمی و غیر رسمی بستر مناسبی برای فعالیت های فرهنگی شیعیان می باشد. بسیاری از برنامه های فرهنگی در مساجد و حسینیه ها سامان مییابد. شیعیان سازمان ها و نهاد های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گوناگونی دارند و به نسبت جمعیت شان در تحولات کشور کویت نیروی قابل توجهی می باشند. در این پایان نامه برآن هستیم سابقه تاریخی شیعه در کویت را مورد بررسی قرار داده و نقش آنان را در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این کشور در خلال سال های ۱۹۶۱-۲۰۱۲ و چگونگی نقش شیعیان کویت را نسبت به دیگر کشورها بررسی نماییم و نقش نهادهای فرهنگی و اجتماعی شیعیان و نخبگان آنان را در دگرگونی های اجتماعی کویت تبیین و بررسی کنیم.

۱-۳- کلید واژه ها

-شیعه (shias): شیعه در لغت به معنی پیروان و تابعان شخص معینی است و چون شیعیان به ولایت علی بن ابی طالب اعتقاد داشتند، ایشان را شیعه علی گفته اند که بعدها در اثر کثرت استعمال مضاف الیه آن حذف و معروف به شیعه شدند (مشکور، ۱۳۷۵: ۲۷۰).

-کویت (Kuwait): امیر نشین کویت با ۱۷۸۱۸ کیلومتر مربع مساحت در شمال شبه جزیره عربستان و شمال غربی خلیج فارس بین ۸ و ۳۰ درجه عرض و ۴۶ و ۴۸ درجه طول شرقی قرار گرفته و از شمال به عراق، از جنوب به عربستان سعودی و از مشرق به خلیج فارس محدود می باشد (فیلی رودباری، ۱۳۷۵: ۱).

- آل صباح (al-Sabah): سلسله ای مالکی مذهب از عرب های عتوبی که در اوایل سده ۱۲ق/۱۸م به کرانه های جنوبی خلیج فارس مهاجرت کردند و در ۱۶۵ق/۱۷۵۲م حکومت کویت را به دست گرفتند و فرمانروایی آنان تا به امروز ادامه دارد (دایره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، شماره مقاله ۴۳۰).

- تحولات (evolution): مجموعه ای از تغییرات که در طول یک دوره طولانی و طویک یا شاید چند نسل صورت می پذیرد (روشه، ۱۳۸۷: ۲۷).

۱-۴- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق

- جواهری، محمد خلیل، (۱۹۶۱)، وی در کتابش می خواهد بگوید کویت امروز مرحله حساس و مهمی را در پیشرفت خود می گذراند و این پیشرفت مخصوصا هنگامی که نفت این سرزمین اکتشاف و استخراج شد محسوس تر و سریع تر گردیده و به موازات ازدیاد محصول صنایع نفت میدان پیشرفت وسیع تری به دست آورده است. در این کتاب شیعیان به عنوان یکی از گروه های موجود در کویت معرفی گردیده است اما تکیه اساسی این کتاب بر ساختار اجتماعی و فرهنگی کشور کویت می باشد و راجع به تنوع گروه های سیاسی مختلف موجود در کویت مطالب زیادی عنوان نشده است.

-الشیخ خزعل، حسین خلف، (۱۹۶۲)، عمده مطالب این کتاب تاریخ سیاسی کویت است. اما از آنجا که در آن به روابط شیخ کویت با شیخ خزعل اشاره شده و اسناد مهم و معتبری از روابط این دو در کتاب خود آورده است فوق العاده قابل اهمیت است. مطالب این کتاب آشکار کننده این مطلب است که شیخ خزعل خود را امیر مستقل منطقه خوزستان می دانسته و قصد داشته در این منطقه حکومت مستقلی همانند کویت تشکیل دهد. در این کتاب بیشتر بر ابعاد سیاسی روابط کویت تاکید گردیده است و درباره مسائل مربوط به شیعیان ساکن در کویت اشاراتی صورت گرفته است.

- فیلی رودباری، لواء، (۱۳۷۵)، از آنجا که اتخاذ سیاست خارجی جامع منوط به شناخت و آگاهی واقعی از سایر کشورها است لذا بر اساس چنین تفکری وزارت امور خارجه دست به اقدام پژوهشی در زمینه شناخت تمامی ابعاد کشورها زد لذا کتاب سبز به وسیله وزارت امور خارجه تالیف شد و در این کتاب به مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کویت اشاره شده است. علاوه بر آن مسائل مختلف کشور کویت و نقش گروه های شیعی در این مسائل تا حدودی تبیین و بررسی شده است.

- کاظمی دینانی، مرتضی، (۱۳۸۸)، این کتاب سعی دارد با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و بررسی اخبار و وقایع سال های اخیر در منطقه، علل اصلی خیزش شیعیان در کشورهای عربستان، کویت و بحرین را بیابد و در نهایت وضعیت آینده شیعیان و تاثیرات آنان را بر جغرافیای سیاسی منطقه خاورمیانه و روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای مذکور پیش بینی کند.

- خاکرند ، حسن (۱۳۸۴) ، آن جا که شیعیان کویت از جمله گروه های صاحب نفوذ در این کشور بوده و در مسائل جامعه کویت نقشی مهم و تعیین کننده ایفا می کنند لذا در این مقاله اوضاع اجتماعی و سیاسی شیعیان کویت به دقت مورد بررسی فرا گرفته است و نقاط قوت شیعیان و فعالیت های آنان مورد ارزیابی قرار گرفته است و از این لحاظ در این مقاله بررسی نسبتا همه جانبه ای از وضعیت کلی شیعیان کویت صورت پذیرفته است .

۱-۵- اهمیت و ارزش تحقیق

اهمیت و ارزش هر نوع پژوهشی که پیرامون شیعیان و فعالیت های آنان باشد بر کسی پوشیده نیست و اکنون که تلاش های اسلام ستیزانه بر ضد شیعیان از سوی کانون های قدرت جهانی صورت می گیرد و در صدد هستند تا شیعیان را از گردونه فعالیت های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بیرون برانند در چنین شرایطی اهمیت و ارزش پژوهش راجع به شیعیان جایگاه ویژه ای مییابد. از سوی دیگر جای خالی بررسی نقش شیعیان در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کویت در عمده مطالعات صورت گرفته به وسیله پژوهشگران کاملا مشهود است. در میان صدها عنوان کتاب منتشر شده مطالب اندکی در موضوع مورد مطالعه نگاشته شده که این تحقیق می تواند گام کوچکی در رفع این نقیصه باشد زیرا در این زمینه تحقیق مستقل دانشگاهی انجام نشده است.

۱-۶- اهداف تحقیق

۱-۶-۱- هدف اصلی

تبیین نقش شیعیان در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کویت در خلال سال های ۱۹۶۱ تا ۲۰۱۲ میلادی (۱۴۳۳-۱۳۸۱ ه.ق)

۱-۶-۲- اهداف فرعی

تبیین نقش آفرینی شیعیان در ایجاد تحول در عرصه های اجتماعی کویت
تبیین نقش نخبگان فرهنگی شیعه در تحولات فرهنگی کویت

۱-۷- فرضیه و پرسش های تحقیق

۱-۷-۱- سوالات

شیعیان چه نقشی در تحولات سیاسی- اجتماعی کشور کویت در خلال سال های ۲۰۱۲-۱۹۶۱ میلادی (۱۴۳۳-۱۳۸۱ ه.ق) داشتند؟
شیعیان چه نقشی در تحولات فرهنگی کشور کویت در خلال سال های ۲۰۱۲-۱۹۶۱ میلادی (۱۴۳۳-۱۳۸۱ ه.ق) داشتند؟

۱-۷-۲- فرضیات

شیعیان در تحولات سیاسی- اجتماعی کویت نقش قابل ملاحظه ای داشتند.

شیعیان در تحولات فرهنگی کشور کویت در خلال سال های ۲۰۱۲-۱۹۶۱ میلادی نقش قابل ملاحظه ای دارند.

۸-۱- روش تحقیق

این پژوهش، با روش توصیفی، تحلیلی، همراه با بررسی اسناد و برخی مصاحبه های شفاهی انجام خواهد شد.

۹-۱- معرفی و نقد منابع

۹-۱-۱- منابع فارسی

۱) محمد خلیل جواهری : کویت امروز ؛ در این کتاب نویسنده به طور مختصر و موجز اطلاعاتی کلی در رابطه با وضعیت سیاسی، تاریخی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کویت در سال ۱۹۶۰ در اختیار خواننده قرار می دهد و از پیشینه تاریخ کویت، وضعیت آموزش و پرورش، گمرکات و بنادر، بهداشت، برق و صنعت، شهرداری، پست و تلگراف و تلفن کویت در سالهای ۱۹۶۰ اطلاعاتی کلی بیان می کنند.

۲) پیروز مجتهد زاده : شیخ نشینهای خلیج فارس ؛ در این اثر نویسنده مطالب خوب و موثری از اوضاع جغرافیایی، تاریخی اقتصادی و سیاسی منطقه خلیج فارس و شیخ نشین های عربی ارائه می دهد و در بخش آخر کتاب در زمینه موقعیت جغرافیایی و تاریخی کویت و همچنین وضعیت فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی کویت مطالبی مختصر و مفید ذکر کرده است. نکته اصلی و مفید در این کتاب این است که با نگاهی جامع اما به صورتی موجز به بررسی منطقه خلیج فارس پرداخته شده و تصویری نسبتا همه جانبه از زوایای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نیز موقعیت جغرافیایی کویت ارائه گردیده است. اما اشکال وارده بر کتاب این است که نکات حساس و کلیدی در مباحث مربوطه، به صورتی کوتاه عنوان شده است.

۳) کویت از پیدایش تا بحران ؛ این کتاب توسط مرکز مطالعات و پژوهش های کویت تدوین گشته بر پایه اسناد و مدارک معتبر تاریخی گزارشی روشن و متقن درباره ی سرزمین کویت، پیدایش و تحولات آن از آغاز تا بحران ۱۹۹۰ و حمله نظامی عراق به کویت ؛ به خواننده مطالبی عرضه می شود. در این اثر ضمن بیان ادعاهای عراق، درقبال سرزمین کویت و پاسخ به آن، زوایای پنهان یکی از مهم ترین بحران های معاصر خاور میانه و خلیج فارس آشکار می شود. در این کتاب تکیه اساسی بر بیان چگونگی تجاوز عراق علیه کویت است اما با این حال مطالبی نیز راجع به نقش شیعیان در حمایت از کشورشان در جریان حمله ؛ به خواننده ارائه می دهد.

۴) فولر و فرانکه : شیعیان عرب، مسلمانان فراموش شده ؛ این کتاب در یازده فصل و یک پیوست نگارش یافته که به مطالعه وضعیت اجتماعی و سیاسی جوامع شیعه در جهان عرب از جمله وضعیت شیعیان کشور کویت می پردازد. فصل اول کتاب به هویت شیعی و آن دسته از مسائل تاریخی و مذهبی، که تشیع را از تسنن متمایز می سازند، می پردازد و بازتاب این تمایزات را در زندگی سیاسی و اجتماعی شیعیان بررسی می کند. فصل دوم کتاب به ارائه تصویری کلی از وضعیت شیعیان در کشورهای عربی تحت حاکمیت اهل تسنن مبادرت می ورزد و این واقعیت را برملا می سازد که شیعیان در آن دسته از کشورهای عرب، که اقلیتی قابل توجه یا حتی اکثریت جمعیت را تشکیل می دهند، به گونه ای غیرعلنی مورد تبعیض قرار دارند. شیعیان حتی گاهی از انجام مراسم دینی ویژه خود نیز منع می شوند. فصل سوم کتاب اشاره دارد که شیعیان عرب چگونه تصویری از نیازهای خویش دارند و چه راه کارهایی برای تخفیف آلام خود برگزیده اند. در فصل چهارم، نقش ایران به

عنوان مهم ترین کشور شیعه جهان، به ویژه پس از انقلاب اسلامی، مورد بررسی قرار گرفته است. فصول پنجم تا نهم وضعیت شیعیان در کشورهای گوناگون عربی را به بحث می گذارند و اشاره می کنند که حکومت عراق برای چند دهه متوالی، شیعیان را به طور بی رحمانه سرکوب کرده است. در بحرین نیز اکثریت شیعه سال ها از حقوق سیاسی خویش محروم بوده و از تنگناهای شدید اقتصادی رنج برده است. در کویت، موقعیت شیعیان که مدت ها مورد سوء ظن بود، تنها پس از جنگ خلیج فارس تا حدی بهبود یافت. در عربستان، شیعیان رسماً مورد تبعیض واقع می شوند. تنها در لبنان پس از جنگ داخلی، موقعیت سیاسی و اجتماعی شیعیان به گونه ای جدی بهبود یافت. در فصل دهم، نویسندگان کتاب به بررسی این امر می پردازند که جهان غرب و جوامع شیعه در جهان عرب چه تصویری از یکدیگر دارند و در نهایت توصیه هایی برای سیاست خارجی ایالات متحده در این باب ارائه می کنند. از آن جا که نویسندگان این کتاب دو تن از غربیانی بوده اند که مدتی را در خاورمیانه زندگی کردند؛ به نظر می رسد نقطه قوت کتاب این است که مسائل و معضلات شیعیان از دید غربیانی مورد توجه قرار گرفته که هیچ گونه وابستگی عقیدتی و فرهنگی با شیعیان ندارند و از برون جامعه شیعی به مسائل شیعیان می نگرند و عمده مطلبی که آنان از بررسی شیعیان و جوامع آنان استنباط کرده اند این نتیجه است جوامع شیعی آن گونه که باید یکپارچه نبوده و همین امر موجب اختلافاتی در درون آن ها گردیده است. با این حال باید توجه داشت که این کتاب بررسی کامل و خوبی از شیعیان و نقش آنان در تحولات رخ داده در کشورهايشان به خواننده ارائه می دهد. با این وجود ایراد وارده بر کتاب این موضوع است که از آن جا غربیان بر فرهنگ دینی و عقیدتی شیعیان احاطه کامل و همه جانبه ای ندارند لذا نتیجه گیری ها و بررسی های آنان عمدتاً با سوگیری هایی همراه است.

۵) زینب متقی زاده: جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس؛ این کتاب در ۴ فصل نگارش یافته در فصل اول با عنوان تشیع؛ اندیشه ها و باورها؛ شعب و گستره برای بررسی یکی از مهم ترین شاخص های جغرافیای سیاسی منطقه خلیج فارس و علت وجودی تدوین گشته است. در فصل دوم کلیات جغرافیای سیاسی خلیج فارس بررسی شده که در آن وضعیت و موقعیت ژئوپولیتیک منطقه خلیج فارس و کشوری نظیر کویت مشخص می گردد در فصل سوم راجع به جغرافیای سیاسی شیعیان خلیج فارس یعنی کشورهای عمان، عربستان، بحرین، قطر، عراق، امارات متحده عربی و کویت مطالبی کلی آورده شده است و هم چنین در فصل چهارم به جنبش های شیعی در کشورهای حوزه خلیج فارس که کویت هم شامل آنها می شود مطالبی کلی و بسیار مختصر ذکر کرده اند. باید دانست اگر چه وضعیت و موقعیت شیعیان کشورهای عربی و به خصوص کویت؛ به صورتی هدفمند در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته و الگویی انسانی از تفکرات و عقاید شیعیان، در این کتاب ارائه گردیده است اما به دلیل پرداختن به مسائل چندین کشور، مباحث موبوط به شیعیان و به ویژه شیعیان کویت، بسیار مختصر بیان گردیده است.

۶) محمد باقر حشمت زاده: تاثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی؛ این کتاب تحقیق نسبتاً جامعی در خصوص تاثیر انقلاب ایران و صدور اندیشه ها و ایده های آن به کشورهای اسلامی جهان نظیر کویت می باشد. نکته قابل ذکر درباره کتاب آن است که از آنجا که حجم مطالب و منابعی که می توانسته برای تحقیق مورد رجوع قرار گیرد بسیار زیاد بوده، نویسنده به ذکر فهرست وار و تقریباً آماری اقدامات و شرایط، بسنده کرده و کمتر به سمت تحلیل و تفسیر رفته است. این خلاصه گویی در بعضی فصل ها محسوس تر است و خواننده را در حیرت شرح و تفسیر کامل یک واقعه و جریان می گذارد. البته خود نویسنده هم تصریح کرده که تنها به قصد شروع حرکتی در این حوزه اقدام به این پژوهش کرده و اظهار امیدواری کرده که برای علاقمندان به پژوهش در حوزه وسیع و عمیق انقلاب اسلامی فتح بابی شود. نکته مفید در مطالعه این کتاب بیان علل

مهم تاثیرگذاری انقلاب اسلامی ایران بر کویت بوده و از این رو که شرایط کویت و موجودیت گروه های شیعی، تحت تاثیر انقلاب اسلامی بوده اند لذا انقلاب ایران یکی از مولفه های مهم در دگرگونی های رخ داده در جهان اسلام و جوامع شیعی قلمداد شده است .

۷) مرتضی کاظمی دینان: علل خیزش شیعیان حاشیه خلیج فارس (عربستان سعودی ، بحرین ، کویت) ؛ این کتاب سعی دارد با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و بررسی اخبار و وقایع سالهای اخیر در منطقه، علل اصلی خیزش شیعیان در کشورهای عربستان، کویت و بحرین را بیان و در نهایت وضعیت آینده این شیعیان و تاثیر آنان بر جغرافیای سیاسی منطقه خاورمیانه و روابط جمهوری اسلامی ایران با کشورهای مذکور را پیش بینی کند. در فصل پنجم آن نشانه های خیزش شیعیان در کشورهای عربستان، بحرین و کویت هر کدام به صورت جداگانه بررسی شده است. اهمیت کتاب از این منظر است که دلایل جنبش و حرکت شیعیان در کشورهایمانند کویت و بحرین را به خوبی مورد ارزیابی قرار داده است و با مطالعه این کتاب تصویری نسبتاً دقیق از وضعیت کنونی شیعیان به دست می آید.

۸) رسول جعفریان: اطلس شیعه؛ اطلس شیعه یک اثر تألیفی - پژوهشی است که هدف اصلی آن، ارائه تصویری جغرافیایی، تاریخی از شیعه در تاریخ اسلام از آغاز تا به امروز است. در این کتاب تلاش شده است تا تاریخ شیعه در قالب نقشه های جغرافیایی ارائه شده و حدود پیشرفت تشیع در هر مقطع تاریخی و در هر نقطه جغرافیایی نشان داده شود.

در این اثر که به همت رسول جعفریان و تیم پژوهشی وی آماده شده ، در سه بخش ارائه مواد تاریخی و توضیحی درباره سیر تطور شیعه، بانقشه های جغرافیایی و با جداول تنظیم شده است. این کتاب از سوی سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است. این اثر به دوازده فصل تقسیم شده که فصل ششم «تشیع در جزیره العرب» است که درباره شیعیان مدینه و همین طور منطقه شرقیه یعنی احساء و قطیف سخن گفته شده است. پس از آن، از بحرین و دیگر کشورهای حاشیه خلیج فارس مانند قطر، امارات، کویت و عمان نیز سخن به میان آمده و بخش قابل توجهی نیز به یمن و زیدیه اختصاص داده شده است. نکته قابل توجه در این کتاب بررسی سیر تاریخی شیعیان بر مبنای اصول بنیادی است که به صورتی موثر در شناساندن عقاید شیعیان مورد توجه می باشد . علیرغم تمام نکات مثبت ، اشکال وارده بر این کتاب ارائه تصویری کلی از وضعیت شیعیان و عدم توجه کافی به مسائل جزئی تر ؛ می باشد. بر این اساس این کتاب بیشتر در بررسی ها و پژوهش های کلی می تواند مورد استفاده قرار گیرد.

۹) نفیسه فاضلی نیا : ژئوپلیتیک شیعه و نگرانی غرب از انقلاب اسلامی ؛ این کتاب در چهار فصل نگارش یافته که در فصول دوم و سوم در رابطه با تاثیر انقلاب اسلامی بر کشورهای منطقه خلیج فارس که کویت نیز از جمله آن کشورها می باشد مطالبی ذکر شده که در فصل دوم به نقش ایدئولوژی تشیع در آگاهی و بینش کارگزاران انقلاب اسلامی و تاثیر آن بر منطقه در قالب بحث صدور انقلاب و تهدید منافع غرب مطرح شده است که به تاثیر انقلاب اسلامی بر کشور کویت هم اشاراتی مختصر شده است. در فصل سوم نیز در سه سطح داخلی ، منطقه ای و جهانی با محوریت ژئوپلیتیک و پراکندگی جغرافیایی شیعیان و اهمیت آن بحث ساختاری مطری گردیده است که در این فصل به موقعیت جغرافیایی کشورهای منطقه خلیج فارس نظیر کویت هم اشاراتی شده است .

۱-۲-۹- منابع عربی

۱) احمد الشرباصی : ایام الکویت؛ این کتاب که توسط احمد الشرباصی نوشته شده در ابتدا مختصری از معنای کلمه کویت و زمان تاسیس کویت و نیز اوضاع جغرافیایی آن مطالبی را عنوان کرده و سپس در صفحات بعد از اصل و منشا آل صباح و حاکمان آل صباح سخن رانده در ادامه درباره حکام آل صباح و سیر فعالیت ها و اقداماتشان با ذکر سال به پادشاهی رسیدن هر کدام؛ به بیان توضیحاتی پرداخته است . هم چنین در این کتاب شرح مسئولیت های امرا و روسای آل صباح به صورت مختصر قید شده است . به نظر می رسد در این کتاب بیشتر به معرفی خاندان آل صباح پرداخته شده و سیاست های این خاندان در قبال مسائل اجتماعی و فرهنگی چندان مورد توجه نبوده است و علیرغم این که شیعیان در دوره های مختلف حکمرانی حاکمان آل صباح نقش های متفاوتی را ایفا می کرده اند اما چندان به مباحث مربوط به شیعیان توجه نشده است .

۲) حسن سلیمان محمود : الکویت ماضیها و حاضرها ؛ این کتاب همانگونه از نامش پیداست در باب مقایسه گذشته کویت و زمان حاضر آن ؛ تا زمان مولف می باشد . در فصل اول این کتاب در رابطه با تاریخ کویت در عصرهای گذشته و حتی ویژگی های اقلیمی آن مطالبی عنوان شده است . پس از آن درباره آثار باستانی موجود در کویت و خصوصا در منطقه باستانی فیلکه توضیحاتی داده شده به علاوه راجع به قبایل موجود در کویت قبل از ظهور اسلام و چگونگی مهاجرتشان به کویت شرح هایی بیان شده است . در فصول بعدی نام حاکمان آل صباح و مدت حکومتشان و هم چنین اقداماتشان مطالبی آمده است . هم چنین در طی این کتاب راجع به مجلس و پارلمان کویت و نیز مساجد موجود در کویت توضیحاتی داده شده است . نکته مهم این است که درباره مساجد و مدارس کویت مطالبی عنوان شده است که در کتب دیگر راجع به کویت، کمتر آمده است .

۳) سامی ناصر الخالدی : الاحزاب الاسلامیه فی الکویت (الشیعه – الاخوان – السلف)؛ این کتاب در پنج فصل گردآوری شده است که در هر یک از فصول به یکی از مباحث مربوط به مسائل جهان اسلام پرداخته شده است به نوعی که در این کتاب درباره تاریخ کویت و استقلال کویت از بریتانیا و تجاوز عراق به کویت مطالبی عنوان شده است . علاوه بر آن راجع به انقلاب اسلامی ایران و به ویژه تاثیر این انقلاب بر روی شیعیان کویت مطالب خوبی عنوان شده است . نکته مهم در این کتاب ؛ پرداختن همه جانبه به گروه های مختلف شیعی و فعالیت های آنان می باشد به صورتی که دسته بندی های مختلفی از این گروه ها و زمینه فعالیت های آنان به خواننده ارائه داده میشود . علاوه بر آن راجع به گروه های اخوان و السلف نیز مطالب وافی وجود دارد . به نظر می رسد نقطه قوت در این کتاب پرداختن همه جانبه با مسائل مربوط به گروه های شیعه و الاخوان و السلف در کویت می باشد . علیرغم تمام این موارد و نکات قوت موجود در این کتاب و پرداختن همه جانبه به مسائل مربوط به شیعیان نباید از نظر دور داشت که نویسنده در بعضی از مباحث از جمله در مبحث مربوط به تاثیر انقلاب اسلامی ؛ دیدگاه های شخصی خود را به صورتی هوشیارانه و غیر محسوس وارد نموده است و نویسنده به نوعی معتقد است که شیعیان کویت خط مشی های سیاسی و اجتماعی خود را از ایران و انقلاب اسلامی دریافت می کنند و از این جهت برای شیعیان کویت هویتی مستقل قائل نیست .

۴) فلاح عبدالله المدیرس : الحركه الشیعیه فی الکویت ؛ در این کتاب اوضاع اجتماعی و جماعت های مختلف شیعیان ساکن در کویت مورد ارزیابی قرار گرفته است و هم چنین اوضاع سیاسی شیعیان کویت از زمان قبل از استقلال کویت تشریح گردیده است . علاوه بر آن درباره وضعیت شیعیان معاصر نیز مطالبی عنوان گردیده است باید دانست تکیه اصلی این کتاب بر معرفی و شناساندن گروه های مختلف شیعی موجود در کویت و فعالیت های آنان ؛ تحت عناوین مختلف می باشد . هم چنین در موضوعات سیاسی مربوط به شیعیان راجع به تجربیات پارلمانی آنان در دولت کویت مباحثی انجام گرفته است . نقطه قوت در این کتاب توجه به گروه های مختلف شیعی موجود در کویت و بیان پروسه چگونگی ورود آنان به مسائل سیاسی و اجتماعی در جامعه

کویت می باشد. با این وجود در برخی موارد نویسنده موضعگیری های شخصی خود را در مباحث مربوط به شیعیان وارد نموده است.

۵) محمد عبدالله العبد القادر: الحدود الكويتية العراقية : دراسة في الجغرافيا السياسية: در این کتاب ابتدا مختصات جغرافیایی و حدود سرزمینی کویت گفته شده و مساحت این کشور با کشورهای چمن عمان، ایران، قطر، امارات و بحرین مقایسه شده است. هم چنین روابط عراق و کویت را از زمان تسلط بریتانیا بر کویت استقلال کویت؛ بررسی شده است. هم چنین راجع به قبایل ساکن در کویت و مهم ترین آن ها اشاراتی صورت گرفته. نکته مهم در این کتاب این است که عمده ترین مسئله و علت در جریان تجاوز عراق به کویت مسائل و اختلافات مرزی عنوان شده است

۶) احمد عبدالله العلی و شوقی زیدان الجوهری: الكويت تاريخ و حضاره؛ این کتاب در شش فصل تنظیم گردیده است و علیرغم این که در مورد وضعیت جامعه کویت نمایی کلی به خواننده ارائه می دهد و حاکمان آل صباح و اقدامات آنان و مدت حکمرانی هریک مطالبی عنوان کرده و هم چنین نوعی روزشمار حوادث مختلف و به بیانی مهم ترین حوادث کویت را ذکر کرده است اما با این وجود به نظر می رسد تکیه اصلی این کتاب بر معرفی موسسات و نهادهای اقتصادی کویت استوار می باشد.

۷) مزید الصانع جعفر یعقوب العریان، دکتر زین الدین عبد المقصود، دکتر سعید عبد الحمید محفوظ: العلاقات الكويتية الإيرانية و سبل تطویرها؛ این کتاب که در پنج فصل نگاشته شده است همان طور که از نامش پیداست به بررسی سیر تحولات روابط ایران و کویت می پردازد. در فصل اول این کتاب؛ روابط نظام پهلوی دوم و محمدرضا شاه با کویت مورد ارزیابی قرار گرفته و پس از پیروزی انقلاب اسلامی روابط آیت الله خمینی (ره) و کشور کویت مورد بحث قرار می گیرد. هم چنین روابط کویت با وزرای خارجه ایران مورد ارزیابی قرار گرفته است.

۸) ناصر، شحاته محمد: سياسات النظم الحاکمه فی البحرين و الكويت و العربیه السعودیه فی التعامل مع المطالب الشيعیه (۲۰۰۸ - ۲۰۰۳): کتاب سیاست های رژیم های حاکم در بحرین، کویت و عربستان سعودی در تعامل با مطالبات شیعیان؛ مطالعه ای تطبیقی است که موضوع آن نحوه تعامل نظام های حاکم بحرین، کویت و عربستان سعودی با تغییر جایگاه و مطالبات شیعیان را مورد بررسی قرار داده است. نویسنده بحرین را به عنوان نظامی از حاکمیت اقلیت سنی بر اکثریت شیعه و کویت را به عنوان ساختاری سیاسی که اقلیت شیعه به طور نسبی در آن مشارکت دارند برای این مطالعه برگزیده است در حالی که عربستان سعودی را به مثابه یک نظام بسته سیاسی که همواره سعی بر به حاشیه راندن و کاهش نقش سیاسی اقلیت شیعه ساکن مناطق استراتژیک نفت خیز مطالعه می کند. وی سه الگوی اصلی را در رویکرد نظام های سیاسی این کشورها به مطالبات شیعیان شناسایی و تشریح می کند: الگوی مشارکت محدود، الگوی مشارکت در سایه تنش های فرقه ای و الگوی گشایش محتاطانه. نقد وارده این است که اگر چه این کتاب بر مبنای بررسی تطبیقی تالیف گردیده است اما ساختار موجود بر جامعه شیعیان را آن گونه که باید مورد ارزیابی و بررسی مو شکافانه قرار نداده و بیشتر بر ساختارهای جوامع سنی تاکید نموده است با این حال با مطالعه این کتاب می توان اطلاعات مفیدی از نظام های سیاسی و اجتماعی جوامع شیعه و سنی کسب کرد.

۹) امل عجیل: قصة و تاريخ الحضارات العربیه (تاریخیه - جغرافیه - حضاریه و ادبیه) الكويت و البحرين؛ در این کتاب مسائل تاریخی، جغرافیایی، تمدنی و ادبی در کشور کویت و بحرین مورد توجه قرار گرفته است. البته ذکر این نکته لازم است که علاوه بر دو کشور فوق اختصارا راجع به لیبی، سودان و تونس و عکس العمل آنان در برابر تجاوز عراق به کویت توضیحاتی داده شده است. در این کتاب موضوع فلسطین و نیز مذاکرات